

Hírvivők, nem halinában

Amikor egy fiatal barátomnak kezébe adtam *Dincolo de formă* (Túl a formán) címmel az Albatros kiadónál 1981 végén megjelent, a romániai magyar költészetből és prózából válogatást nyújtó antológiát, noha a fiú jól beszél és olvas románul, azt kérdezte tőlem: nem jelenik-e meg ez a kötet magyarul is, hiszen tudtával nincs még ilyen kiadvány. Tudtommal sem készült hasonló gyűjtemény, legalábbis olyan nem, amely verset és novellát, regényrészletet „összevegyít”, s az így kialakult masszát megfajlí fogalommagyarázatot és fejlődésrajzot tartalmazó bevezető tanulmánnyal meg biográfiailag-bibliográfiailag eligazító kis portrékkal. Az olvasók körében népszerű könyvtípusra adott ugyan néhány példát a *Tanulók Könyvtára* (a *Dincolo de formă* a román társsorozatban, a *Lyceumban* jelent meg), ezeknek azonban más volt a feladatuk — és részben más a módszerük. A legkorábbi, érdemleges vállalkozás talán a Sóni Pálé, 1968-ból (az 1953-as *Hazánk magyar költőit* s az 1954-es *Hazánk magyar elbeszélőit* jobb elfeledni): a címül választott Áprily-sor („Magasra száll az ember dallama”) jelezte, a kiválasztott költők és (részben) a versek bizonyították, hogy kezd helyreállni irodalmi (és történelmi) önszemléletünk egyensúlya. Az antológiaszerkesztés, a vers- és történelem-értelmezés nagykorúsodását, érettségét 1980-ban Cs. Gyimesi Éva igazolta, amikor *Múlt, jövő mezsgyéjén* című válogatásába valóban a romániai magyar költők és költészet javát vette fel (a szubjektivitás megengedhető mértékén belül maradva), megfelelő teret biztosítva — például — Tompának, Áprilynak, Reményiknek, Bartalisanak, Horváth Imrénének és Istvánnak, Dsidának, Szabédinek, Kiss Jenőnek, Kányadinak, Székelynek, Lászlóffy Aladárnak és Szilágyi Domokosnak. (Szilágyi Domokos „aránytalan” előtérbe állításával magam is egyetértek.) Próza gyűjteményeinkről már kevesebb jót mondhatok. A *Szeresd az élőket* címűt én követtem el (1971-ben); a sok szempont működése érződik a novellák kiválasztásán, a bevezető elnagyoltságán (a portrékban lehet, hogy van egy-két érvényes megfogalmazás) — de azóta sem készült újabb e fajtában. A *Hűséges Mártonka* ugyanis csak az 1918 és 1944 között született novellákból válogat (a *Szeresd az élőket* alcíme: *Hazai magyar elbeszélők 1945—1970*), mindenkitől egyet, így aztán Sóninek nemigen sikerült reális öszsképet kialakítania e korszak romániai magyar kisebbségéről. Ha jól utánagondolunk, a legkonceptiózusabb vállalkozás — az Ifjúsági Könyvkiadó és a Dacia illetékesének is köszönhetően, no meg a műfaj specifikumai adta lehetőségeknek hála — a Csehi Gyula és Dávid Gyula gondozásában 1972-ben napvilágot látott *Romániai magyar kritika 1919—1944*, amely az *Irodalomkritikai antológia* IV. kötete (az előző három Csokonaitól Lukácsig és József Attiláig tekintette át a magyar kritikáirás és kritikai gondolkodás eredményeit).

Mindezt a barátomnak adott magyarázat kiegészítéseként idézem fel — szükséges, de nem elégséges válaszul. Van is, nincs is „túl a formán” mutató romániai magyar írásgyűjtemény: van műfaji osztásban, és nincs teljes keresztmetszetet ígérő felfogásban. Ha tehát valamelyik kiadónk vállalkozna rá, „fordítsuk vissza” a *Dincolo de formă* szépirodalmi és értelmező-magyarázó anyagát magyarra? Hiszen a digestek, a leveskockák, ételpasztillák, különféle sűrítmények korát éljük — miért ne volna egy, minden szükséges olvasni- és tudnivalót ugyanott tömören tároló romániai magyar irodalmi kivonat is? Nemcsak a román, hanem a magyar olvasó számára is... Beismerve hiúságomat, arról szeretnék most beszámolni, hogyan gondoltam újra a kérdést, a lehetőséget, és hogyan jutottam az el sem hangzott kiadói ajánlat visszautasításához. És miért ajánlom (helyeslem) a segédkönyvként, bevezetőként bizonyára hasznos sűrítő helyett (mellett) annak a skálának könyvkiadói végigzongorázását, amely ma a romániai magyar irodalmat jelenti.

Többfelé többféle ilyen kísérletnek is tanúi lehettünk és lehetünk, egy olyan magvetésnek, amelynek termése ezután fog beérni. Maga a Kriterion, nemzetiségi kiadónk szintén gondolt egy sorozatszerű újrakiadásra, amely *Romániai Magyar Helikon* cím alatt mintegy ötven kötetben nemcsak a két világháború közötti java regény-, novella- és verstermést foglalná össze (szigorúbb ítékezéssel, mint a *Romániai Magyar Írók* gyűjteményeiben), hanem a közelmúltból, napjainkból is válogatna — ahogy ezt szerényebb keretek között a *Tanulók Könyvtár*ával a Dacia, a *Legszebb versekkel* az Albatros teszi (ez utóbbi sorozatok más feladatainak el látása mellett). Egyelőre, sajnos, luxusnak minősülne egy efféle helikoni aranytár,

noha a Dávid Gyula javasolta terv igazán távol áll a „helikoni hermetizmustól“ (természetesen a régi *Korunk* „valóságirodalmi“ vonalát is képviselné, értékei szerint). Más válogatási szempontok alapján örvendetesen gyarapodik viszont, és remélhetőleg tekintélyt is teremt a román nyelvű *Biblioteca Kriterion*. Ki tudja, nem visz-e közelebb a *Romániai Magyar Helikonhoz* is Bálint Tibor, Karácsony Benő, Király László, Kós Károly, Kuncz Aladár, Méliusz József, Sütő András regényeinek, Asztalos István, Bajor Andor, Bodor Ádám, Nagy István, Tamási Aron, Vári Attila novelláinak, Áprily, Dsida, Salamon Ernő, Székely János verseinek és néhány esszé- meg tanulmánykötetnek a román fordítása?

De maradjunk a romániai magyar irodalom magyar olvasóinál. Visszatérve az Albatros-féle antológia „lefordításának“ gondolatához, barátságom szánt ellenvetéseimet meg kell toldanom az időtényezőből következő ellenérvekkel. Ezt a gyűjteményt ugyanis közel egy évtizeddel ezelőtt alakítottam ki, illetve tettem meg a kiadónak a magam javaslatait — akkor, amikor Szilágyi István még innen volt a *Kő hull apadó kútba* lélekpróbaló elemzésén, Kányádi talán még nem is készülődtött a *Halottak napja Bécsben* lírai szintézisére, Panek Zoltán nem írta meg „egy szökés történetét“ (*A földig már lépésben*), Pusztai János egy visszavonulását (*A sereg*), Sütő András történelmi drámatrilógiája alakulóban volt, Csiki László viszont szinte semmit nem árult még el az *Artatlanokból*; Szilágyi Domokos pedig közöttünk járt, és várhattuk tőle az új „hogyan írjunk verset?“ példamutatást... Ez bizony régen volt; 1974-ben már visszanezhettem az antológia bevezetőjének szánt tanulmányra, „az irodalom lépcsőit“ figyelve (*Korváltás* című kötetemben, előzőleg pedig a *Korunk* 1974. augusztusi számában ellenőrizhető). Szilágyi Domokostól kölcsönöztem akkor a metaforát, irodalomtörténeti használatra — és ma sem bánom. Annymra nem, hogy a közben eltelt évek irodalmát, életünk változásának felgyorsult ütemét és ennek művészeti vetületét újra csak vele jellemzem: „Hány láb koptatta a lépcsőket s hány fogja még — de sietni, sietni, sietni, irgalmatlan ütemet diktál a kérlelhetetlen üzemyanyag: a láz. [...] Kapatatok, reménytelenül, nézvéen a tájat, az idő tájait, és amit látok, megpróbálok lefordítani szépséggé. / Nincs irgalom, nincs irgalom. / Megyünk — kísért a bánat: örülünk, mert állhatatlan. / Megyünk — kísér az öröm, az állhatatlan. / S észrevétlen lépdél nyomunkban, ami megmarad.“

Az már túl messze vezetne („túl a formán“), ha azt is számba venném, mi változott a szerkesztői akarat és némely műfordítói önzés, kenyérrigység miatt az antológia 1974-es tervéhez képest. Ez más irodalom- és művelődéstörténeti fejezet. Valóban, inkább arra figyeljünk, ami öröm és bánat után megmarad. Arra, ami úgy sajátosan a miénk, hogy másnak az örömét és bánatát is kifejezheti, mást is bánatra, öröme hangolhat. A magvetésre tehát, amelynek támogatója az alkalmi szépirodalmi újraközlés. Az, aki nemcsak a sátoros ünnepeken, hanem a hétköznapiokon is ennek az irodalomnak a közegében él, maga is meglepődik a gazdagságon, ha egyszerre találkozik legkedvesebb ismerőseivel, barátaival. Vajon a kirakat illúziója a sokan vagyunk, gazdagok vagyunk érzete? Mindenesetre tanulságos a romániai magyar irodalom utóbbi tiz-húsz évének válogatott újraolvasása — nem tartva be az időrendet, sem a műfaji hierarchiát.

Abból, amit irodalmunk háttéréről, demográfiai alappjáról feltétlenül tudni kell, Beke György riportjai sokat elárulnak. Bárhol lapozunk bele például a *Meghívó nélkül* tudósításaiba, a nemzetiségi térkép valamely pontja elevenedik meg előttünk, a maga történelmi múltjával és küzdelmes, jobbra törő jelenével, nem egyszer a román—magyar együttélés tényvilágával. Dolgos, büszke székelyeket látat otthon, falvaikban, kisvárosaikban és egy bukaresti (régi típusú) „táncházban“; otthonos Klézsnén, a csángók között; Kallós Zoltán, a balladagyűjtő pályaképét rajzolja fel; és elindul Szabédi-epizódokat megvilágítani egy mezősegi román községben, Bărăban — ahonnan a költő 1941-ben, tanítóskodása idején a *Bárei csujogatókat* hozta magával a magyar irodalomba. Beke számára a művelődéstörténet persze inkább csak kiindulópont, magyarázat mai jelenségekhez. A legismertebb szakember az erdélyi művelődéstörténet kutatói közül, Benkő Samu mindenekelőtt Bolyai-tanulmányaival szerezte tekintélyét; főlegesen itt kitérnünk szakmai megbízhatóságára, kutatói szenvedélyére, igényes stílusára. Az *Apa és fiú* című kötet élére helyezett levélből idézünk ezúttal néhány sort, egykori iskolája, a marosvásárhelyi Bolyai Farkas Líceum diákjaihoz szól velük: „Derék tanárok nem csupa tudóst akartak faragni belőlünk, hanem olyan munkaszerető embereket, akik erkölcsi mérték alá helyezik életüket, és önös érdeken túlmutató életcélt tűznek maguk elé. Nyelvtani tanulmányainkban a legnagyobb hangsúlyt a névmás többes szám első személyére helyezték. Nem ÉN, hanem MI — ez az, amit megtanultunk, s felfogásom szerint ma is ez a Bolyaiaktól felénk sugárzó legfontosabb intelem. A közösség megtartó erejében való hit s a közösség érdekeinek szolgálata min-

denek felett!" (Kocsis István mindmáig talán legnépszerűbb monodrámája, a *Bolyai János estéje* ugyanebből a kérdéskörből, dilemmából fogant.) A legteljesebben, a legérzékenyebben megőrzött kisközösség, Szék népi epikájából mutatott be egy kötetnyit a folklorista Nagy Olga a *Paraszt dekameronban*; különben ő, Nagy Olga az nálunk, aki tanulmányok sorával bizonyítja, hogy a népi hagyomány művelő-déstörténetünk szerves része, nem szakítható le a „magas kultúrától”.

„Tegnap és mai önismeretünk” filozófiai, etikai és etnikai vonatkozásait, öntudat és „mi-tudat” összefüggéseit kutatja Gáll Ernő, nemegyszer a legszorosabban kapcsolódva a romániai magyar irodalomhoz, az erdélyi hagyományokhoz. *Nemzetiség, erkölcs, értelmiség* című kötetét tanulságos összeolvasni egyrészt Beke riportkönyvével, másrészt Bretter György tanulmánygyűjteményével. Bretter, akitnek a *Párbeszéd a vágyakkal* posztumusz kötete lett, sok kérdést másképpen fogalmazott meg, mint Gáll Ernő, és más feleleteket talált; a szorongások feloldásának kísérletében, az azonosulás akarásában, a szolidaritásban s végül is a tett vállalásában azonban rokona valamelyest egykori tanárának. Bretter hipotézise a nemzedékek kettős nyelvről s még nyilvánvalóbban az „itt” és „mást” összekapcsolása mint a hagyományos „itt és most” korrekciója, meghaladása a hetvenes évek romániai magyar irodalmában, egész művelődési életünkben nem maradt háttalan: mondhatni egy nemzedék nőtt fel a szellemesen, megejtő dialektikával előadott Bretter-igéken. Mint műalkotás, mint ragyogó esszé — és mint erkölcsi parancsá súlyosbodó logikus gondolatmenet számomra mégis a *Temetés Zsögödön* a legmaradandóbb. Innen idézem: „A Csiki-medence kegyetlenül hideg zsínei is a reménytelenség hiábavalóságát hangsúlyozzák: aki itt lemond, az nem él: a lemondás intellektuális luxus, az az ember, aki a földet kínozza, amellyel szinte egyé válik, nem tud lemondani: nincs miről lemondania.” (Ez a következtetés — legalábbis így kiragadva — már oly egyértelmű, mintha Balogh Edgár emlékiratának intelmeivel egyezett volna ki a szerző.)

Széppróza, vers és dráma még változatosabb képet mutat, a véletek közt számtalan átmenettel. Az irodalomtörténeti összegezés, amellyel én kísérleteztem — *Korunk: avantgarde és népiség* — nyilván egyszerűsít, de annyiban talán fenn tartható, hogy a merev szembeállítás ma már korszerűtlen, s a vagy-vagy helyett az „és” lehet hangsúlyos; nem feltétlenül egy művön vagy életművön belül, de mint egy korszak lehetséges tükrözése, illetve kifejezése, bizonyára nem csak a neoavantgarde vagy csak a népi realizmus az egyedül idvezítő. Immár lezárult életpályákra fényt vető egy-egy jelentős könyv (Nagy István: *A szomszédság nevében*, Szemlér Ferenc: *A mirigy esztendeje*, de most már ide kell sorolnunk Majtényi Erik memoárregényét, a *Hajóharang a Hold utcában-t* is) vagy a teljes életmű jövőt szolgáló tanulságokat kínál e tekintetben is. A Szabédi Lászlóé például (aki válogatott műveinek grafikailag is igényes kiadása ellenére nem kapta még meg azt a figyelmet, amelyre írói-gondolkodói útja rászolgált) és a Szilágyi Domokosé, aki különösen a fiatalok közt korunk egyik leghatásosabb lírikusa. Szilágyi Domokos rövid nyara forróságával és fagy-hidegével történelmet idéz. („Micsoda hűle nyár, micsoda áldott, utálatos, remek, megvezokott, hihetetlen — ki látott még ilyet. / Bőkezűen visszaveszi, mit adni elfelejtett.”) Saját fejezetet írt a magyar líratörténetbe. És amikor ezt a fejezetet tanulmányozzuk, tudomásul kell vennünk többek közt azokat a román kortársait, akiket annyi megértéssel, azonosulással fordított (Ștefan Augustin Doinaș, Nichita Stănescu).

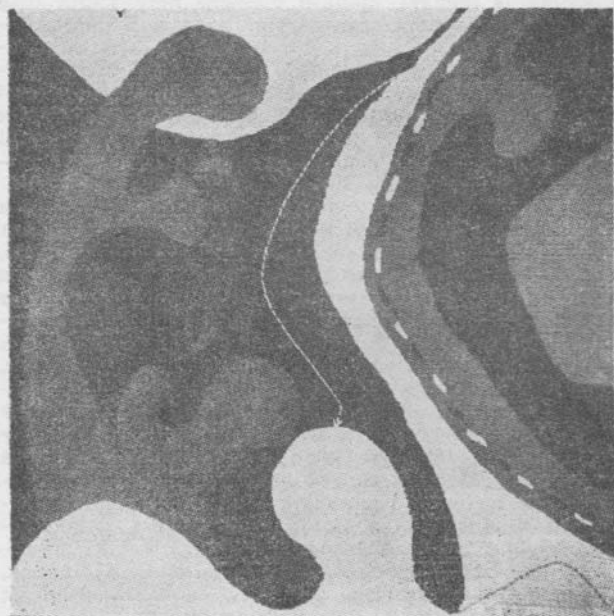
Szilágyi Domokos hazai magyar költőtársai továbbviszik ezt a szellemet, a sajátosnak és az egyetemesnek egyidejű szolgálátát — a maguk útját járva. A *Fekete-piros verseket* író Kányádi Sándor meglepő módon, modern hangszerelésű, néhol a szürrealizmustól megérintett realista leírásokban és látomásokban tudja egyesíteni az elégiaköltő és a néptribus magatartását. Lászlóffy Aladár (...*hogy kitudódjék a világ*) a magáénak vallja *Az olvasó Apáczai* és Giordano Bruno örökségét, ugyanakkor ő írta meg a *Helsinki 1975-öt*, Szilágyi Domokos *Ez a nyár* című nagy versének ikerpárját, történelmi folytatását. A novellisták közül Bajor Andor, Bálint Tibor, Bodor Ádám, Csiki László, Köntös-Szabó Zoltán, Panek Zoltán nagyjából ugyanezt a kort éltek és éltek: elbeszéléseikből újra lehet majd teremteni egy bonyolult, abszurdításokban és fenyegetettségben nem szükkülő korszakot. Ahogy Panek írja a *Prométheusz felmentésében*, látszólag könnyed csvegeggel, de a rá jellemző, telibe találó gyilkos iróniával: „Most az történt helyileg — mindenütt helyileg —, ami addig is, csak fordítva: ha égett valamelyik sarka a világnak, márpedig egyfolytában lángolt valamelyik sarka, olykor majdnem az egész, valaki hihette, már száz kilométernyi távolságban is (a biztonság: saját bőrünket ki a közvetlen hatósugarából), még nincs nagy baj, még csak valahol hullanak a bombák, dörögnek az ágyúk, csattan a puskalövés. Csigabiga, gyere ki, ég a házad ideki; és odabent. A gyermekek csakhamar valódi puskákkal ijesztgették egymást...”

Az elmúlt időszak sikerregényeinek bizonyára elég a címét ideírni: *Anyám könnyű álmot ígér, Zokogó majom* (és: *Zarándoklás a panaszfalhoz*), *Kő hull apadó kútba*. Öröm tudnunk, hogy ez utóbbi, Szilágyi István társadalompszichológiai remeklése (Kemény Zsigmond és Németh László örökében) ugyancsak hivatkozási alap, sőt kutatási tárgy, egyetemi hallgatók dolgozatainak alapanyaga lett. A drámák nemkülönben: Sütő András itt is a listavezető, nagy igazságok szépen kimondója az olvasók-nézők legszélesebb tömegeit s az irodalom, a színház elemzőit egyaránt vonzza. De már nem áll egymagában: a *Vendégség* s a *Tornyot választok* szerzője nem az egyedüli versenytárs; Székely János (*Képes krónika*), Kocsis István, Lászlóffy Csaba (*Nappali virrasztás*) történelemfaggatása szintén a mai igényekkel, gondokkal találkozik.

És még folytatni lehetne a figyelemre érdemes művek felsorolását, az egy-két mondatos jellemzéseket, idézeteket.

Hát valóban ilyen gazdagok vagyunk? Hogy már nincs szükségünk halinakötésre?

Valósággá válik, legalább ebben a keretben, az esszécímbe kiáltott vágy: Engedjétek hozzám jönni a szavakat?

Zsigmond Aranka:
Faliszőnyeg